

Katarzyna Laskowska

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: laskowska@uwb.edu.pl

telefon: 857457158

DOI: 10.15290/mhi.2017.16.01.05

Radzieckie prawo wobec alkoholizmu

SUMMARY

The Soviet law against alcoholism

Katarzyna Laskowska, the author of this article, discusses the evolution of Soviet law against alcoholism in the years 1917–1991. She illustrates the scope and changes of both administrative law and criminal law in terms of alcohol consumption and its availability. Additionally, she underlines the responsibility of alcohol for crimes committed while under its influence. The article also includes an assessment of the efficiency of anti-alcohol law in the Soviet Union and examines why the measures taken appear to have had so little effect in reducing alcohol consumption in Soviet society.

Key words: penal law, administrative law, Soviet Union, alcoholism

Słowa kluczowe: prawo karne, prawo administracyjne, Związek Radziecki, alkoholizm

Alkoholizm w Rosji ma bardzo długą historię. Analogicznie, przez wiele wieków państwo to podejmowało szereg przedsięwzięć prawnych zmierzających do przeciwdziałania i zwalczania tej patologii. Wprowadzie ich efekty do dziś są niewielkie, ale, jak ukaże niniejsze opracowanie, prawo radzieckie dążyło do ograniczania spożywania alkoholu i przestępczości z nim związanej.

Celem niniejszej publikacji jest ukazanie zakresu, ewolucji oraz podłoża zmian prawa antyalkoholowego w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Rozważania będą dotyczyły okresu 1917–1991. Jak ustalono, reakcja prawna wobec zjawiska alkoholizmu szczególnie nasiloną była w trzech okresach¹: I. – październik 1917 – lata trzydzieste XX w., II. – koniec lat pięć-

¹ Т.И. Желудков, *Предисловие*, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогеноварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*, Академия МВД СССР, Москва 1988, s. 2. Jest to zbiór aktów prawnych dotyczących alkoholizmu, z którego korzystano przy opisie rozwiązań z tego zakresu. Ich tłumaczenie zostało wykonane przez autorkę tego opracowania.

dziesiątych – początek lat siedemdziesiątych XX w. i III. – połowa lat osiemdziesiątych – 1991. W związku z tym, zagadnienia dotyczące radzieckiego prawa antyalkoholowego zostaną omówione z zachowaniem tej periodyzacji.

Przystępując do analiz, należy zaznaczyć, że w państwie radzieckim wobec omawianego zjawiska patologii społecznej stosowano dwa określenia: alkoholizm i pijaństwo. W aktach prawnych używano je, bądź zamiennie, bądź łącznie. Od lat przez pijaństwo rozumiano „nadużywanie napojów spirytusowych, które wyraża się w różnym stopniu regularnością spożycia i jest związane z określoną społeczno-psychologiczną degradacją jednostki”, a przez alkoholizm – fizyczne i psychologiczne uzależnienie połączone z degradacją jednostki². W literaturze podkreślano ściśle związki między tymi zachowaniami. „Pijaństwo, będące przejawem braku kultury i ciemnoty, prowadzi do utraty poczucia odpowiedzialności, osłabienia kontroli społecznej nad swoim postępowaniem, co sprzyja popełnieniu przestępstwa”³.

Okres I. – październik 1917 – lata trzydzieste XX w.

Niemal natychmiast po Rewolucji Październikowej w dokumencie *Обращение “К населению” от 5 ноября 1917 года*⁴ Włodzimierz Lenin wzywał do „tłumienia prób anarchii ze strony pijaków” (...). Była to odpowiedź na działania sił kontrrewolucyjnych, dokonujących w okresie od końca października do początku grudnia 1917 r. w miastach tzw. „pijanych pogromów”, czyli napadów na składy wina w różnych częściach Piotrogradu⁵. Przyczynę pogromów stanowiły przechowywane w ok. 700 składach win ogromne ilości tego trunku. W przekonaniu społeczeństwa stanowiły one potężne bogactwo, a zarazem przyczynę jego trudnej sytuacji materialnej po rewolucji. W dniu 26 listopada 1917 r. Wojskowo-rewolucyjny Komitet podjął decyzję o zniszczeniu tych zapasów⁶. W ten sposób „w tym okresie pijacy i chuligani stanęli w jednym szeregu z wrogami władzy radzieckiej”⁷. Następstwem tego było

² Н.Ф. Кузнецова, *Криминологическая характеристика взаимосвязи преступности и пьянства*, [w:] *Криминология*, red. В.Б. Коробейников, Н.Ф. Кузнецова, Москва 1988, s. 275.

³ Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский, *Курс советского уголовного права (часть общая)*, т. 2, Ленинград 1970, s. 67.

⁴ За: Д.В. Царев, *Советское законодательство об уголовной ответственности за преступления против основ конституционного строя и безопасности государства*, https://superinf.ru/view_help_stud.php?id=3147 (20.03.2017).

⁵ Т.И. Желудков, *op. cit.*, s. 2–3.

⁶ Л.Д. Мирошниченко, *История борьбы с пьянством и алкоголизмом в 20–30-х годах*, <http://www.medicus.ru/narcology/specialist/istoriya-borby-s-pyanstvom-i-alkogolizmom-v-20-30-h-godah-22527.phtml> (20.03.2017).

⁷ А.Ю. Перемолотова, *Противодействие преступлениям, совершаемым в состоянии алкогольного опьянения*, Рязань 2004, s. 9.

powołanie komisarza do walki z pijaństwem w tym mieście, któremu wszyscy, zarówno żołnierze, jak i osoby fizyczne mieli okazywać pełną współpracę oraz bez sprzeciwu wykonywać jego polecenia⁸.

Jako że „Trzeźwość traktowana była przez bolszewików jako ogólnopartyjna norma i jako jeden z bliższych celów rewolucji dla swego narodu”⁹ w kolejnych miesiącach, w poszczególnych częściach Związku Radzieckiego zaczęły obowiązywać akty różnej rangi przewidujące zakaz produkcji i sprzedaży alkoholu. Na przykład, w lutym 1918 r. w guberni Jekatierinosławskiej wydano zakaz produkcji oraz handlu wszelkimi napojami zawierającymi spirytus (wina, samogonu i surogatów napojów alkoholowych). Nakazano zamknięcie sklepów z tymi produktami, dopuszczając jedynie sprzedaż wina dla celów leczniczych oraz medycznych. Kontrolę nad przestrzeganiem zakazu miał sprawować odpowiedni organ – lokalne rady robotników, żołnierzy i chłopskich deputatów. Naruszanie wprowadzonych rozwiązań zagrożone było „prześladowaniem przez organy Robotniczego i Chłopskiego rządu, włącznie z możliwością przekazania sprawy sądowi trybunału rewolucyjnego”¹⁰. W tym czasie w innej części kraju – w Charkowie za sprzedaż alkoholu bez odpowiedniej zgody przewidziano konfiskatę mienia i karę więzienia do 6 miesięcy¹¹.

W ramach ochrony porządku publicznego w Instrukcji skierowanej do funkcjonariuszy milicji z 1918 r.¹² nakazywano zatrzymywać „pijanych, którzy chwieją się lub padają lub pozwalają na siebie krzyczeć, hałasują, śpiewają”. Podobnie, Prezydium Komitetu ds. obrony Kijowa w 1919 r.¹³ podjęło decyzję o zatrzymywaniu i karaniu wszystkich osób nietrzeźwych przebywających na ulicy tego miasta grzywną do 10 tys. rubli, aresztem i pracami przymusowymi na okres do 3 lat, a sprawców przestępstw popełnianych w stanie nietrzeźwości oraz osoby zajmujące się sprzedażą alkoholu – karą śmierci przez rozstrzelanie.

⁸ Постановление Совета Народных Комиссаров от 26 ноября (9 декабря) 1917 г. о назначении И.Ф. Выдзана комиссаром по борьбе с пьянством в Петрограде, *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 6.

⁹ А.Д. Мирошниченко, *op. cit.*

¹⁰ Обязательное постановление Екатеринбургского губернского комитета Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов от 16 февраля 1918 г. “О запрещении выделки и продажи для питья спирта и других спиртных напитков”, *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 8–9.

¹¹ Приказ Харьковского главного штаба по борьбе с контрреволюцией от 17 февраля 1918 г. “О борьбе с пьянством и об упразднении должности харьковского военного комиссара”, *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 9.

¹² Инструкция милиционерам советской рабоче-крестьянской милиции, декабрь 1918 г., *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 10.

¹³ О мерах по борьбе с пьянством, принятых Президиумом Комитета обороны г. Киева от 1 августа 1919 г., *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 11.

W tym czasie wydano Постановление от 19 декабря 1919 года “О воспреещении на территории Р.С.Ф.С.Р. изготовления и продажи спирта, крепких напитков и не относящихся к напиткам спиртосодержащих веществ”¹⁴, będące pionierskim aktem określającym strategię wobec alkoholizmu. W ten sposób ustanowiono „pierwszy etap antyalkoholowej polityki totalitarnego państwa – etapu dyktatury trzeźwości”¹⁵. W Postanowieniu zakazano produkowania bez odpowiedniej zgody mocnych alkoholi, niezależnie od sposobu ich produkcji, mocy, czy ilości. Określono zawartość mocnego alkoholu (powyżej 1,5% spirytusu) – według Trallesa, a wino – do 12% spirytusu. Za zgodą rządu pozwolono sprzedawać alkohol, jedynie, na potrzeby lecznictwa czy nauki. Szczególnie surową odpowiedzialność przewidziano za jego zakup w niedozwolonych miejscach. Groziła za to kara konfiskaty alkoholu i konfiskaty całego majątku oraz pozbawienie wolności połączone z pracami przymusowymi na okres nie niższy niż 5 lat. Analogiczne kary groziły także m.in. za wyniesienie alkoholu z miejsca jego przechowywania oraz za wprowadzenie takiego alkoholu do obrotu. Wszczywanie postępowań w takich sprawach należało do milicji, inspekcji ds. uzależnień, inspekcji ds. zarządzania państwowymi przedsiębiorstwami przemysłu spirytusowego i przedstawiciele Ludowego Komisariatu Żywności. W Postanowieniu szczegółowo wskazano też zawartość protokołu prowadzonej sprawy. Rozpatrywane one były przez sądy ludowe, a w przypadku sprawców – urzędników – przez nadzwyczajne komisje i trybunały rewolucyjne¹⁶. Jednakże, pomimo tych ograniczeń, „produkcja samogonu z każdym dniem narastała, nie zważając na zagrożenie surowymi karami”¹⁷.

W pierwszej radzieckiej kodyfikacji karnej uregulowano dwie kwestie dotyczące alkoholu i alkoholizmu. Po pierwsze, w kodeksie karnym RSFSR z 1922 r.¹⁸ odniesiono się do problemu odpowiedzialności nietrzeźwych sprawców przestępstw. W art. 17 kk *a contrario* przewidziano, że osoby wprowadzające się w stan odurzenia alkoholowego w celu popełnienia przestępstwa ponoszą odpowiedzialność karną. Zatem, nie zaliczono ich do osób niepoczytalnych, tj. z niej zwolnionych. Po drugie, skryminalizowano nielegalną produkcję alkoholu. Wprowadzono art. 140 zakazujący wytwarzania „w celu zbytu wina, wódki i innych napojów alkoholowych bez wymaganej zgody lub powyżej dozwolonej mocy, a także niezgodnego z prawem przechowywania takich napojów w celu zbytu”. Zachowania te podlegały karze prac przymusowych

¹⁴ <http://www.consultant.ru> (20.03.2017).

¹⁵ Л.Ю. Перемолотова, *op. cit.*, s. 10.

¹⁶ <http://www.consultant.ru> (20.03.2017).

¹⁷ Л.Д. Мирошниченко, *op. cit.*

¹⁸ Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета о введении в действие Уголовного кодекса РСФСР, www.library.ru (20.03.2017).

na okres do 1 roku z konfiskatą części mienia. Kontynuację zakazu stanowił art. 141 dotyczący naruszenia zasad handlu napojami alkoholowymi zagrożonymi odpowiedzialnością karną, który przewidywał za to karę pozbawienia wolności lub prace przymusowe na okres nie mniej niż 6 miesięcy lub grzywnę do 500 rubli w złocie.

W tym samym roku Постановление НКВД и НКЗ РСФСР с объявлением инструкции о продаже моноградных, плодово-ягодных и изюмных вин распивочно от 29 декабря 1922 г. в ресторанах и столовых¹⁹ administracyjnie uregulowało również sprzedaż wina w lokalach i restauracjach. W szczególności, określono w nim dopuszczalny wiek nabywców tego alkoholu, tj. powyżej 16 lat, wprowadzono obowiązek spożywania go w specjalnych kieliszkach oraz zakazano wynoszenia poza lokal. Sprzedaż wina nieodpowiedniej jakości (np. rozwodnionego) zagrożona była odpowiedzialnością karną.

W analizowanym okresie poważny problem w kraju stanowiła produkcja samogonu. Jak wynika z ówczesnej propagandowej prasy, co tydzień wykrywane i likwidowane były fabryki tego trunku. Podkreślano, że produkcją nielegalnego alkoholu zajmowała się znaczna część społeczeństwa, w tym na wsi – kułacy, a w mieście – mieszczenie i spekulanci²⁰. Przekonanie władzy o nasilaniu się tej kategorii przestępstw spowodowało wzmożenie walki z nią. Do skutecznego wykrywania i likwidowania miejsc produkcji samogonu motywowano szczególnie milicjantów, wypłacając im połowę wartości grzywny, uiszczonej przez zatrzymanego producenta samogonu. Wobec takiej zachęty ściganie ich stało się coraz bardziej efektywne. Organizowane masowe obławy prowadziły do wykrywania miejsc nielegalnej produkcji. Natomiast, sądom zalecano orzekanie surowych kar administracyjnych wobec osób biorących udział w tym procederze. Poza tym, przy okazji świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy wprowadzono specjalne „двухнедельники и месячники по борьбе с самогонкой”²¹. Fakt wzmożonego ścigania producentów samogonu w okresie przedświątecznym potwierdzał dokument²² nakazujący zwracanie szczególnej uwagi na mieszkańców obrzeży miast i podmiejskich wsi – miejsc nasilonej nielegalnej produkcji tego trunku.

Постановление ЦИК СССР и СНК СССР от 26 августа 1923 г., “О возобновлении производства и торговли спиртными напитками в СССР”²³ usankcjonowało pełną kontrolę państwa nad przemysłem spiry-

¹⁹ *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 17.

²⁰ *Борьба с самогоном. Сообщение газеты, Из истории борьбы с пьянством...*, s. 19.

²¹ А.Д. Мирошниченко, *op. cit.*

²² Циркуляр Наркомвнудел УСССР “Об усилении борьбы с самогонварением в связи с наступлением религиозных праздников” от 31 декабря 1923 г., *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 23.

²³ <http://project36.ru/index.php?> (20.03.2017).

tusowym. Nieco różniej Постановление ЦИК и СНК СССР от 28 августа 1925 года "О введении в действие положения о производстве"²⁴ zlikwidowało wszelkie obowiązujące dotąd ograniczenia dotyczące produkcji alkoholu. Określono moc trunku dopuszczonego do obrotu na 40% (wódka) i 60% (koniaki i likiery) według Trallesa. Jak tłumaczono, zmierzano w ten sposób do zmniejszenia nielegalnej produkcji samogonu i zwiększenia wpływów do budżetu. Uważano, że „sprzedaż wódki stanowi zło”, ale mniejsze niż „niewola zachodnioeuropejskich kapitalistów”²⁵.

W połowie lat dwudziestych XX w. władza zastanawiała się dlaczego w warunkach upadłego kapitalizmu, który uważano za główną przyczynę pijaństwa, społeczeństwo radzieckie nadal jest tak bardzo zainteresowane spożywaniem alkoholu. Wierzano bowiem, że nowy ustrój, poprawa bytu, rozwój kultury i sportu przyczyni się do spadku skali tego zjawiska. Natomiast, występująca wówczas sytuacja nie potwierdzała tego entuzjazmu. Nie spowodowała też spadku produkcji samogonu, który wytwarzano, zarówno na własne potrzeby, jak i na zarobek. Jego poważny walor stanowiła niewysoka cena²⁶.

Zdecydowano się więc nasilić zwalczanie procederu środkami karnoprawnymi. W kodeksie karnym RSFSR z 1926 r.²⁷ wprowadzono art. 101 przewidujący odpowiedzialność za wyprodukowanie bez wymaganej zgody lud powyżej dozwolonej mocy, w celu zbytu win, wódek i innych napojów alkoholowych, a także niezgodne z prawem przechowywanie w celu zbytu takich napojów. Zachowanie to zagrożono karą prac przymusowych na okres do 1 roku z fakultatywną konfiskatą części mienia. W art. 102 zabroniono produkcji i przechowywania samogonu w celu zbytu, a także handel nim. Za taki czyn przewidziano karę pozbawienia wolności lub prac przymusowych na okres do 1 roku z konfiskatą całości lub części mienia. Łagodniej, bo karą prac przymusowych na okres do 3 miesięcy, zagrożono powyższe zachowania podjęte, w szczególności, w wyniku bezrobocia lub w celu zaspokojenia minimalnych potrzeb swoich lub swojej rodziny. Natomiast, za wytworzenie, przechowywanie, naprawę i zbyt urządzeń służących do produkcji samogonu przewidziano pozbawienie wolności lub prace przymusowe na okres do roku lub grzywnę do 500 rubli.

Jako że w 1926 r. wystąpił znaczny, zwłaszcza na wsiach, wzrost liczby przestępstw popełnianych w stanie nietrzeźwości, w tym zabójstw i uszczerbków na zdrowiu²⁸, dlatego podjęto kolejne decyzje. Wydano Постановление

²⁴ http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2622.htm (20.03.2017).

²⁵ Л.Д. Мирошниченко, *op. cit.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ Постановление от 22 ноября 1926 года Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета о введении в действие Уголовного кодекса РСФСР, www.soldat.ru (21.03.2017).

²⁸ Л.Ю. Перемолотова, *op. cit.*, s. 11.

СНК РСФСР “О мерах ограничения продажи спиртных напитков” от 4 марта 1927 г.²⁹, w którym zabroniono sprzedaży alkoholu określonym kategoriom osób (małoletnim i nietrzeźwym), a także w niektórych miejscach (teatralnych bufetach, klubach kulturalno-oświatowych). Radzie Komisarzy Ludowych i innym komitetom wykonawczym nadano prawo zakazywania lub odbierania posiadanego prawa sprzedaży alkoholu. Dotyczyło to wszystkich wyrobów alkoholowych poza bezalkoholowym piwem i winem. Naruszenie ustanowionego prawa zagrożone było odpowiedzialnością administracyjną (gdy po raz pierwszy) i odpowiedzialnością karną (gdy przepisy naruszono po raz drugi).

W tym samym roku, po raz pierwszy w ustawodawstwie radzieckim, uregulowano kwestie dotyczące leczenia osób uzależnionych. Приказ ЦАУ от 14 апреля 1927 года Нр 53 “С объявлением инструкции по применению принудительного лечения алкоголиков, представляющих социальную опасность”³⁰ przewidywał, że przymusowemu leczeniu poddane powinny być osoby posiadające zaburzenia psychiczne z powodu alkoholizmu, systematycznie naruszające porządek prawny oraz zagrażające bezpieczeństwu rodziny i innych osób, a także niszczące mienie. Wskazano organy wnioskujące o taki środek i organy go wykonujące, a także tryb składania skarg na niewłaściwe leczenie.

W 1928 r. kolejny raz restrykcyjnie potraktowano proceder bimbrownictwa. Wydając Постановление ВЦИК и СНК РСФСР “О мерах усиления борьбы с самогонварением” от 2 января 1928 г.³¹ całkowicie zabroniono produkcji i przechowywania samogonu nawet bez celu zbytu, jak również tych czynności dokonywanych niekoniecznie na ogromną skalę oraz wytwarzania, przechowywania, naprawy i zbytu nie na skalę przemysłową urzędzeń służących do produkcji samogonu. Zatem, zabroniono wszelkich zachowań związanych z obrotem tym trunkiem. Za naruszenie tego prawa groziła odpowiedzialność administracyjna – prace przymusowe na okres do 2 tygodni lub grzywna do 25 rubli (wymierzał je komitet wykonawczy lub naczelnik rejonowych oddziałów administracyjnych) lub prace przymusowe na okres do 1 miesiąca lub grzywna do 100 rubli (wymierzał je naczelnik okręgowych oddziałów administracyjnych).

W kolejnym roku kontynuowano surową politykę antyalkoholową. Wydając Постановление СНК РСФСР “О мерах ограничения торговли спиртными напитками” от 29 января 1929 г.³² zabroniono otwierania nowych miejsc sprzedaży alkoholu w miastach przemysłowych i okolicach robotniczych

²⁹ СУ РСФСР 1927, Нр 24, ст. 158.

³⁰ *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 39–41.

³¹ СУ РСФСР 1928, Нр 7, ст. 60.

³² СУ РСФСР 1929, Нр 20, ст. 224.

osiedli, a także – na wniosek organizacji robotniczych nakazano zamykanie już istniejących. Ponadto, zabroniono sprzedaży alkoholu w dni odpoczynku (wolne od pracy) i w dni wypłaty wynagrodzenia robotnikom (w pobliżu fabryk). Zakazano też obrotu alkoholem m.in. w kinach, teatrach, parkach, łaźniach, jak też w stołówkach prywatnych i państwowych.

W latach 1928–1929 tak mocno wybrzmiewały hasła o potrzebie trzeźwości, że w związku z tym zorganizowano szereg konferencji tematycznych, kursy propagandy antyalkoholowej, a także powoływano nowe organizacje zajmujące się profilaktyką antyalkoholową. W akcje propagandowe angażowano także dzieci, które uczestniczyły w około 200 demonstracjach przeciwko alkoholizmowi dorosłych. Towarzyszyło im hasło: „Wylać całą wódkę”, „Potrzebujemy trzeźwych rodziców”, „Rozstrzeliwać pijaków”³³.

Jak wynika z prezentacji wdrażanych rozwiązań, zmierzały one, przede wszystkim, do zaostrożenia odpowiedzialności za przebywanie w miejscach publicznych w stanie nietrzeźwości, wprowadzania różnych przejawów reglamentacji w zakresie dostępności czy produkcji alkoholu, w tym samogonu oraz do przymusowego leczenia alkoholików. Można uznać je za podstawowe fundamenty antyalkoholowej polityki ówczesnej władzy, która jednakże, w analizowanym okresie nie przyniosła spodziewanych rezultatów.

W latach trzydziestych XX w. państwowy przemysł spirytusowy rozwijał się dobrze. Niedrogi alkohol był łatwo dostępny w piwiarniach i restauracjach oraz klubach bilardowych (tylko piwo), a poziom spożycia, według dostępnych danych, był niewysoki³⁴. W latach 1930–1940 nastąpił widoczny spadek spożycia alkoholu na osobę – z 3 litrów w 1938 r. do 1,9 litra w 1940 r. Podkreślano też obniżenie poziomu „pijanej przestępczości”³⁵. W ramach dbałości o wysoką, światową jakość radzieckich wódek w 1937 r. we wszystkich gorzelnianach zunifikowano ich receptury oraz rozszerzono asortyment³⁶.

Okres II. – koniec lat pięćdziesiątych – początek lat siedemdziesiątych XX wieku

W kolejnym okresie tendencję spadkową zastąpił trend zwyżkowy spożycia alkoholu na osobę: od 1,85 l w 1950 r. do 6,7 l w 1970 r.³⁷ W związku z tym, w ramach nasilenia walki z alkoholizmem wydając Постановление ЦК КПСС

³³ А.Д. Мирошниченко, op. cit.

³⁴ Ibidem.

³⁵ А.Ю. Перемолотова, op. cit., s. 13.

³⁶ Государственная монополия на производство водки в России, <http://project36.ru/index.php?> (21.03.2017).

³⁷ А.Ю. Перемолотова, op. cit., s. 13.

и Советского правительства от 15 декабря 1958 года “Об усилении борьбы с пьянством и о наведении порядка в торговле крепкими спиртными напитками”³⁸ zobowiązano organizacje partyjne, związkowe i komсомольские do prowadzenia pracy wychowawczej wśród społeczeństwa, a także do okazywania nietolerancji wobec osób nadużywających alkoholu. Do poprawy zachęcano zwłaszcza komunistów mających takie problemy. Organy państwowe zobowiązano do podjęcia konkretnych działań: zabezpieczenia warunków do przymusowego leczenia alkoholików czy do pozbawiania alkoholików praw rodzicielskich. Wprowadzono kolejne obostrzenia co do miejsc sprzedaży, np. zakaz sprzedaży w sklepach spożywczych, kawiarniach i bufetach. Ograniczono sprzedaż alkoholu na dworcach i w portach lotniczych. Nie wolno było sprzedawać alkoholu w okolicy szpitali, szkół, sanatoriów oraz w miejscach publicznego odpoczynku. Zakazano jego sprzedaży nieletnim. W przeciwdziałanie nadużywaniu alkoholu angażowano dobrowolne drużyny ludowe. W 1960 r. do ich zadań zaliczono m.in. obowiązek prowadzenia wspólnej z organami milicji, sądu i prokuratury „aktywnej walki pijaństwem”³⁹.

W tym czasie poza środkami administracyjnymi, odpowiednią reakcją przewidziano w kodeksie karnym RSFSR z 1960 r.⁴⁰ W art. 12, art. 39 uregulowano kwestie dotyczące odpowiedzialności karnej za przestępstwa popełnione w stanie nietrzeźwości. W art. 12 przyjęto, że sprawca przestępstwa popełnionego w stanie nietrzeźwości, nie podlega uwolnieniu z odpowiedzialności karnej. Nie dotyczyło to oczywiście upojenia patologicznego⁴¹. Art. 39 uczynił „popełnienie przestępstwa związanego z wykorzystaniem źródła zwiększonego niebezpieczeństwa przez osobę znajdującą się w stanie nietrzeźwości” okolicznością wpływającą na zaostrzenie kary. Pod owym pojęciem należało rozumieć różne rodzaje i środki transportu, których nienależyte wykorzystanie powodowało szkody⁴². Z kolei, w świetle art. 62 alkoholika popełniającego przestępstwo w stanie nietrzeźwości na wniosek określonych organizacji, sąd mógł skierować na przymusowe leczenie. Taki skazany na karę niezwiązaną z pozbawieniem wolności odbywał leczenie w placówkach służby zdrowia w specjalnym trybie. Natomiast, skazany na wymienioną karę podlegał leczeniu w czasie jej odbywania, a w razie potrzeby, także po opuszczeniu zakładu

³⁸ *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 77–81.

³⁹ Положение о добровольных народных дружинах РСФСР по охране общественного порядка от 30 марта 1960 года, СП РСФСР 1960, Нр 14, ст. 56.

⁴⁰ Уголовный кодекс РСФСР от 27 октября 1960 г., Ведомости Верховного Совета РСФСР от 31 октября 1960 года. № 40. ст. 591, http://www.lawrussia.ru/bigtexts/law_3558/ (21.03.2017).

⁴¹ *Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР 1960 г.*, ред. Г.П. Тихонова, А.А. Большаков, Ленинград 1962, s. 38.

⁴² *Ibidem*, s. 100–101.

karnego w placówkach służby zdrowia w specjalnym trybie⁴³. O przerwaniu leczenia decydował sąd na podstawie informacji placówki służby zdrowia, w której prowadzone było leczenie alkoholika. W przypadku popełnienia przestępstwa przez osobę nadużywającą alkoholu i powodującą przez to trudną sytuację materialną swojej rodziny, sąd, obok kary niezwiązanej z pozbawieniem wolności, mógł orzec na wniosek określonej organizacji dozór kuratora.

Wydając Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 8 мая 1961 г. "Об усилении ответственности за самогонование и изготовление других спиртных напитков домашней выработки"⁴⁴ ponownie rozwinęto zakres odpowiedzialności karnej za wytwarzanie, przechowywanie napojów alkoholowych domowej produkcji bez celu zbytu, jak też wytwarzanie, przechowywanie urządzeń do produkcji bez celu zbytu. Czyny te zagrożono karą pozbawienia wolności na okres do 1 roku lub grzywną do 300 rubli. Natomiast, za powyższe czynności w celu zbytu przewidziano karę pozbawienia wolności na okres od 1 roku do 3 lat z fakultatywną konfiskatą mienia. Poza tym, za takie zachowania wprowadzono też odpowiedzialność administracyjną (grzywna lub powiadomienie organizacji robotniczych).

Wobec alkoholików kształtowano też odpowiednią politykę karną prowadzoną przez sądy. Постановление Пленума Верховного Суда РСФСР от 10 июня 1961 г. с изменениями, вынесенными Пленумом Верховного Суда РСФСР от 11 сентября 1962 г.⁴⁵ zobowiązało sędziów do ustalania wszystkich okoliczności nielegalnego obrotu alkoholem (produkcja, handel, przechowywanie), tak, by „ani jedna osoba nie pozostała bezkarna”, w tym pomocnicy i podżegacze. W 1966 r. popełnienie przestępstwa w stanie nietrzeźwości przyjęto traktować jako okoliczność wpływającą na zaostrenie kary. Rozwiązanie to dotyczyło chuligaństwa⁴⁶.

W kolejnych latach próbowano zmienić politykę wobec alkoholu. Wydając Постановление ЦК КПСС и Совмина СССР от 16 мая 1972 года "О мерах по усилению борьбы против пьянства и алкоголизма"⁴⁷ zdecydowano, że w celu obniżenia poziomu spożycia napojów spirytusowych należy m.in. „znacząco rozszerzyć produkcję napojów bezalkoholowych, po to, by w pełni zabezpieczyć zapotrzebowanie ludności na te napoje.” Zezwolono na większą produkcję wina i piwa. Zezwolono, by sprzedaż alkoholu

⁴³ Sąd nie orzeka czasu trwania leczenia. Warunkiem jego zakończenia jest odbycie kursu leczniczego i przekonanie o braku niebezpieczeństwa ponownego dokonania przestępstwa w stanie nietrzeźwości. Zob.: *Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР 1960 г...*, s. 139.

⁴⁴ Ведомости Верховного Совета РСФСР 1961, № 18.

⁴⁵ Бюллетень Верховного Суда РСФСР 1962, № 10.

⁴⁶ Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 8 июля 1966 г. "Об усилении ответственности за хулиганство", *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 86.

⁴⁷ *Из истории борьбы с пьянством...*, s. 91–93.

o mocy 30% i powyżej odbywała się między 11.00 a 19.00. Utrzymano nadal istniejący szereg obostrzeń co do wieku klientów i miejsc sprzedaży alkoholu.

W ramach zwalczania alkoholizmu wydano Положение о Комиссиях по борьбе с пьянством от 21 августа 1972 г.⁴⁸ powołujące komisje do walki z pijaństwem. Do ich zadań należały m.in.: koordynacja działalności organów państwowych i organizacji społecznych ukierunkowanych na zwalczanie pijaństwa oraz podejmowanie działań zapobiegawczych. Były one usytuowane, zarówno na lokalnych szczeblach władzy, jak i w Radzie Ministrów RSFSR. Uznano, że działania te były konieczne, ponieważ w latach 1970. znacznie obniżyła się granica wieku osób spożywających alkohol⁴⁹.

W 1974 r. powrócono do kwestii leczenia osób uzależnionych. Wydano Указ Президиум Верховного Совета РСФСР от 1 марта 1974 года "О принудительном лечении и трудовом перевоспитании хронических алкоголиков"⁵⁰, w którym przyjęto, że chroniczni alkoholicy muszą przejść specjalistyczne leczenie w leczniczo-profilaktycznych placówkach służby zdrowia. Wniosek o jego zastosowanie mogła złożyć organizacja społeczna, robotnicza, państwowa, bliscy alkoholika. Koszty pobytu pokrywał chory ze swego wynagrodzenia lub emerytury. Na leczenie nie mogły być skierowane m.in. kobiety po 55. i mężczyźni po 60. roku życia oraz nieletni do 18 roku życia, a także inwalidzi i kobiety w ciąży.

Powyższe regulacje cechowało dalsze nasilenie ograniczenia dostępności alkoholu i zwalczanie produkcji samogonu. Antyalkoholowa polityka lat 1950–1970 nie była jednak skuteczna, głównie z powodu zainteresowania państwa w osiągnięciu dochodów do budżetu z obrotu alkoholem⁵¹. Związane to było z tym, że w ZSRR około 30% dochodów państwa stanowiły zyski ze sprzedaży alkoholu. Wynikało to z monopolistycznej roli państwa w zakresie produkcji⁵².

Okres III. – połowa lat osiemdziesiątych XX wieku – 1991

Wraz ze zmianami społeczno-politycznymi w ZSRR w 1985 r. rozpoczęto wielką kampanię antyalkoholową. Jej inicjatorami byli członkowie Biura Politycznego KC KPSS M.S. Sołomienцев i J.K. Ligaczow. Przyjęto wówczas 2 akty:

⁴⁸ Бюллетень Верховного Совета РСФСР 1972, № 34, ст. 845.

⁴⁹ Н.Ф. Кузнецова, *op. cit.*, s. 275.

⁵⁰ <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=2744&dst=100002/#0> (20.03.2017).

⁵¹ Л.Ю. Перемолотова, *op. cit.*, s. 15.

⁵² И.М. Мащевич, *Теория и история криминологии права. Алкоголизм и наркотизм в России, "Российский криминологический взгляд"* 2009, № 3, s. 254.

Постановление ЦК КПСС от 7 мая 1985 “О мерах по преодолению пьянства и алкоголизма”⁵³ i Постановление Президиум Верховного Совета СССР от 16 мая 1985 года “Об усилении борьбы с пьянством”⁵⁴. W pierwszym stwierdzono, że „problem pijaństwa i alkoholizmu w kraju w ostatnich latach zaostrzył się”, a „Walka z tym społecznie niebezpiecznym złem prowadzona była w sposób kampanijny, bez koniecznej organizacji i konsekwencji”. Wskazywał on na moralny upadek społeczeństwa i potrzebę odnowy w duchu *pieriestrojki*. Zauważał, że alkohol stanowi przyczynę „upadku wartości moralno-obyczajowych wśród budowniczych komunizmu” i ich niewłaściwego stosunku do pracy⁵⁵. Podkreślał potrzebę wzmożenia walki z alkoholizmem poprzez ograniczenie produkcji alkoholu, liczby miejsc i czasu jego sprzedaży.

Drugi akt przewidywał kary administracyjne i środki karne. Pod groźbą nagany lub grzywny administracyjnej w wysokości od 20 do 30 rubli zabroniono w nim spożywania napojów spirytusowych, w szczególności, na ulicach, stadionach, parkach, środkach transportu, oprócz miejsc handlu i lokali gastronomicznych, jak też przebywania w miejscu publicznym w stanie nietrzeźwości. Wyższą grzywną zagrożono wymienione zachowania popełnione ponownie w ciągu roku. Surowsze kary administracyjne, w tym prace poprawcze lub areszt administracyjny do 15 dób przewidziano za kolejne takie zachowania. Ponadto, spożywanie alkoholu lub przebywanie w stanie nietrzeźwości w miejscu pracy zagrożono grzywną od 30 do 50 rubli. Kara administracyjna grzywny od 50 do 100 rubli przewidziana była też wobec przełożonych pracowników uczestniczących w rozpijaniu swych podwładnych. Grzywnę administracyjną wprowadzono ponadto za zakup samogonu lub innych produktów alkoholowych domowej produkcji, za naruszenie zasad handlu wódką i innymi napojami spirytusowymi przez sprzedawców, doprowadzenie nieletniego do stanu nietrzeźwości, spekulację alkoholem (łącznie z konfiskatą przedmiotów tego procederu). Natomiast, odpowiedzialność karną przewidziano za wytworzenie lub przechowywanie bez celu zbytu samogonu, araku, wódki i innych napojów spirytusowych oraz urządzeń do ich produkcji.

Równocześnie, w 1985 r. i w 1986 r. znacznie podniesiono ceny na alkohol, by zniechęcić do jego zakupu. Według oficjalnych danych w 1987 r. spożycie go spadło o 63,5% w porównaniu z 1984 r.; znacznie wzrosło natomiast zapotrzebowanie na samogon⁵⁶.

⁵³ history4you.ru/.../d1ba9000-f850-4535-bacd-9c60df87c2f4 (22.03.2017).

⁵⁴ <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr2607.htm> (22.03.2017).

⁵⁵ *Антиалкогольная кампания в СССР*, <http://back-in-ussr.info/2012/03/antialkogolnaya-kampaniya-v-sssr/> (22.03.2017).

⁵⁶ А.В. Немцов, *Потребление алкоголя и смертность в России, “Социологические исследования”* 1997, nr 9, s. 113 i 114.

Niestety, w wyniku wprowadzonych regulacji upadło wiele winiarni i innych przedsiębiorstw produkujących alkohol w ZSRR. Nastąpił wręcz demontaż przemysłu spirytusowego. Znaczna część producentów poniosła ogromne straty, co spowodowało mniejszy wpływ podatków do budżetu państwa. Taka polityka wywołała też niezadowolenie społeczeństwa, kolejki w sklepach, rozwój produkcji samogonu oraz spekulacji i wzrost śmiertelności ludzi. W latach 1990. uznano ją za błędną⁵⁷.

W 1988 r. wydano Постановление ЦК КПСС от 25 октября 1988 г. "О ходе выполнения постановления ЦК КПСС по вопросам усиления борьбы с пьянством и алкоголизмом"⁵⁸, które położyło kres kampanii antyalkoholowej.

Podsumowując powyższe informacje należy stwierdzić, że przeciwdziałanie i zwalczanie alkoholizmu w państwie radzieckim było bardzo trudne, ponieważ istnienie i rozwój zjawiska wynikał z przyzwyczajęń, obyczajów i stereotypów występujących w społeczeństwie od pokoleń. Był też uwarunkowany wielowiekową tradycją różnych narodów Rosji⁵⁹.

Wobec alkoholizmu reagowano, zarówno prawem administracyjnym, jak i prawem karnym. Przepisy miały charakter kodeksowy oraz pozakodeksowy. Ustawodawstwo regulowało, przede wszystkim, kwestie dotyczące ograniczania spożycia alkoholu, jak też jego produkcji i handlu przez osoby fizyczne i gorzelnie oraz odpowiedzialności osób popełniających przestępstwa w stanie nietrzeźwości, a także przymusowego leczenia uzależnionych. W szczególności, przewidywały przedsięwzięcia o charakterze organizacyjnym, ekonomicznym i wychowawczym. Jednakże, stosowane środki administracyjne i karne były bardzo surowe, często nieadekwatne do społecznego niebezpieczeństwa czynu. W założeniu miały mieć charakter odstraszący wobec naruszających prawo. Nie rozwiązały jednak problemu alkoholizmu w tym kraju.

Bibliografia

Źródła prawa

Инструкция милиционерам советской рабоче-крестьянской милиции, декабрь 1918 г., [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонованием в советском государстве (1917–1985 гг.)*.

⁵⁷ *Государственная монополия...*, op. cit.

⁵⁸ www.narcom.ru/publ/info/811 (22.03.2017).

⁵⁹ Н.Ф. Кузнецова, op. cit., s. 278–280. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский, op. cit., s. 68.

- Циркуляр Наркомвнудел УСССР “Об усилении борьбы с самогонварением в связи с наступлением религиозных праздников” от 31 декабря 1923 г., [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Обязательное постановление Екатеринославского губернского комитета Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов от 16 февраля 1918 г. “О запрещении выделки и продажи для питья спирта и других спиртных напитков”, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- О мерах по борьбе с пьянством, принятых Президиумом Комитета обороны г. Киева от 1 августа 1919 г., [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Положение о добровольных народных дружинах РСФСР по охране общественного порядка от 30 марта 1960 года, СП РСФСР 1960, Нр 14, ст. 56.
- Положение о Комиссиях по борьбе с пьянством от 21 августа 1972 г., Бюллетень Верховного Совета РСФСР 1972, Нр 34, ст. 845.
- Постановление Совета Народных Комиссаров от 26 ноября (9 декабря) 1917 г. о назначении И.Ф. Выдзана комиссаром по борьбе с пьянством в Петрограде, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Постановление от 19 декабря 1919 года “О воспрещении на территории Р.С.Ф.С.Р. изготовления и продажи спирта, крепких напитков и не относящихся к напиткам спиртосодержащих веществ”, <http://www.consultant.ru> (20.03.2017).
- Постновление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета о введении в действие Уголовного кодекса РСФСР, www.library.ru (20.03.2017).
- Постановление НКВД и НКЗ РСФСР с объявлением инструкции о продаже моноградных, плодово-ягодных и изюмных вин распивочно от 29 декабря 1922 г. в ресторанах и столовых, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Постановление ЦИК СССР и СНК СССР от 26 августа 1923 г., “О возобновлении производства и торговли спиртными напитками в СССР”, <http://project36.ru/index.php?> (20.03.2017).
- Постановление ЦИК и СНК СССР от 28 августа 1925 года “О введении в действие положения о производстве”, http://www.libussr.ru/doc-ussr/ussr_2622.htm (20.03.2017).
- Постновление от 22 ноября 1926 года Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета о введении в действие Уголовного кодекса РСФСР, www.soldat.ru (21.03.2017).
- Постановление СНК РСФСР “О мерах ограничения продажи спиртных напитков” от 4 марта 1927 г., СУ РСФСР 1927, Нр 24, ст. 158.

- Постановление ВЦИК и СНК РСФСР “О мерах усиления борьбы с самогонноварением” от 2 января 1928 г., СУ РСФСР 1928, Нр 7, ст. 60.
- Постановление СНК РСФСР “О мерах ограничения торговли спиртными напитками” от 29 января 1929 г., СУ РСФСР 1929, Нр 20, ст. 224.
- Постановление ЦК КПСС и Советского правительства от 15 декабря 1958 года “Об усилении борьбы с пьянством и о наведении порядка в торговле крепкими спиртными напитками”, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонноварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Постановление Пленума Верховного Суда РСФСР от 10 июня 1961 г. с изменениями, вынесенными Пленумом Верховного Суда РСФСР от 11 сентября 1962 г., Бюллетень Верховного Суда РСФСР 1962, Нр 10.
- Постановление ЦК КПСС от 7 мая 1985 “О мерах по преодолению пьянства и алкоголизма”, history4you.ru/.../d1ba9000-f850-4535-bacd-9c60df87c2f4 (22.03.2017).
- Постановление Президиум Верховного Совета СССР от 16 мая 1985 года “Об усилении борьбы с пьянством”, <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss2607.htm> (22.03.2017).
- Постановление ЦК КПСС от 25 октября 1988 г. “О ходе выполнения постановления ЦК КПСС по вопросам усиления борьбы с пьянством и алкоголизмом”, www.narcom.ru/publ/info/811 (22.03.2017).
- Приказ Харьковского главного штаба по борьбе с контрреволюцией от 17 февраля 1918 г. “О борьбе с пьянством и об упразднении должности харьковского военного комиссара”, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонноварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Приказ ЦАУ от 14 апреля 1927 года Нр 53 “С объявлением инструкции по применению принудительного лечения алкоголиков, представляющих социальную опасность”, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонноварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Уголовный кодекс РСФСР от 27 октября 1960 г., Ведомости Верховного Совета РСФСР от 31 октября 1960 года. № 40. ст. 591., http://www.lawrussia.ru/bigtexts/law_3558/ (21.03.2017).
- Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 8 мая 1961 г. “Об усилении ответственности за самогонноварение и изготовление других спиртных напитков домашней выработки”, Ведомости Верховного Совета РСФСР 1961, Нр 18.
- Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 8 июля 1966 г. “Об усилении ответственности за хулиганство”, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонноварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Указ Президиум Верховного Совета РСФСР от 1 марта 1974 года “О принудительном лечении и трудовом перевоспитании хронических алкоголиков”, <http://www.consultant.ru> (20.03.2017).

Literatura

- Антиалкогольная кампания в СССР*, <http://back-in-ussr.info/2012/03/antialkogolnaya-kampaniya-v-sssr/> (22.03.2017).
- Беляев Н.А., Шаргородский М.Д., *Курс советского уголовного права (часть общая)*, т. 2, Ленинград 1970.
- Борьба с самогонном. Сообщение газеты*, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*.
- Царев Д.В., *Советское законодательство об уголовной ответственности за преступления против основ конституционного строя и безопасности государства*, https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=3147 (20.03.2017).
- Государственная монополия на производство водки в России*, <http://project36.ru/index.php?> (21.03.2017).
- Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР 1960 г.*, ред. Г.П. Тихонова, А.А. Большаков, Ленинград 1962.
- Кузнецова Н.Ф., *Криминологическая характеристика взаимосвязи преступности и пьянства*, [w:] *Криминология*, ред. В.Б. Коробейников, Н.Ф. Кузнецова, Москва 1988.
- Мацкевич И.М., *Теория и история криминологии права. Алкоголизм и наркотизм в России*, “Российский криминологический взгляд” 2009, nr 3.
- Мирошниченко Л.Д., *История борьбы с пьянством и алкоголизмом в 20–30-х годах*, <http://www.medicus.ru/narcology/specialist/istoriya-borby-s-pyanstvov-i-alkogolizmom-v-20-30-h-godah-22527.phtml> (20.03.2017).
- Немцов А.В., *Потребление алкоголя и смертность в России*, “Социологические исследования” 1997, nr 9.
- Перемолотова Л.Ю., *Противодействие преступлениям, совершаемым в состоянии алкогольного опьянения*, Рязань 2004.
- Желудков Т.И., *Предисловие*, [w:] *Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогонварением в советском государстве (1917–1985 гг.)*, Академия МВД СССР, Москва 1988.